

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۰۴۸

تقدیم :

به نخستین طواف کننده!

به منادی اذان حج و پاک‌کننده کعبه برای طایفین!

به پیامبر سرزمین حج و زداینده کعبه از بت و بت پرستی!

به طواف کنندگان راستین!

به آنکه جهان در انتظار تکیه او بر دیوار کعبه است!

به تمامی شهدا که شمع محفل بشریتند، مخصوصاً امام شهدا احیاگر حج ابراهیمی (علیه السلام)

و محمدی (صلی الله علیه وآله وسلم)

به همه معلمان و اساتیدی که مرا با دنیای زیبای علم و ادب آشنا کرده و با خون دل خوردن هنر اندیشیدن

و نگاشتن را آموختند.

به همسر مهربانم که همواره محیطی امن و شاداب برای ادامه تحصیل فراهم نموده است.

امید است که مورد رضایت خداوند متعال قرار گیرد. انشاء الله

تقدیر و تشکر:

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

اکنون وقت آن است تا سپاسگزار خوبیانی باشم که خوشه چین خوان علم و حلمشان بوده ام. قبل از همه لازم میدانم از استاد راهنمای این رساله، استاد قاضل و گرانمایه جناب حجة الاسلام والمسلمین دکترسید محمد جواد وزیری فرد تشکر و قدردانی کنم که با صبر و تحمل و راهنمایی های عالمانه و خیرخواهانه و باریک بینی خود بنده حقیر را مورد لطف قرار دادند. همچنین از استاد مشاور محترم استاد فرزانه جناب حجة الاسلام والمسلمین دکترسید یوسف علوی وثوقی که از خرمن دانش ایشان خوشه ها چیدم و از مشاوره های علمی اش در رفع معایب بهره ها بردم، تشکر می نمایم. بدیهی است ایرادها و کاستی هایی که در این رساله وجود دارد از کم کاری و بی دقتی حقیر بوده است و نقصی بر اساتید محترم نیست. سلامت، عزت، سعادت و بهروزی روز افزون این دو استاد گرانمایه را از درگاه ایزد منان مسألت دارم.

چکیده

موضوع این رساله پیرامون طواف واحکام آن از دیدگاه مذهب امامیه و مذاهب اربعه می باشد. با توجه به اهمیت و جایگاه حج و طواف و اختلاف نظر و فتاوی در این خصوص، هدف از تدوین این رساله بررسی اقوال فقهای مذاهب مختلف اسلامی و ادله هر قول و شناخت نظریه حق است. روش تحقیق در این پایان نامه به شیوه توصیفی - تحلیلی می باشد که با مراجعه به کتابخانه ها و مطالعه کتب، نشریات و مقالات صورت می گیرد. طواف در لغت به معنای دور زدن اطراف چیزی است و در اصطلاح دور زدن اطراف خانه کعبه برای اطاعت خداوند است. طواف از ارکان حج و عمره است و حج و عمره بدون آن صحیح نیست. اقسام طواف واجب عبارت است از: طواف حج، طواف عمره و طواف نساء. طواف داری شروط و واجباتی است که بدون آنها طواف صحیح نیست. طواف نیز چون سایر عبادات سنن و آدابی دارد که سزاوار است طواف کننده آنها را رعایت کند. در این رساله مباحثی چون تعریف طواف، پیدایش کعبه، تاریخ طواف، طواف ملائکه و پیامبران، دلیل مشروعیت طواف، فضل طواف و اینکه آیا در مسجدالحرام طواف با فضیلت تر است یا نماز؟، اقسام طواف، طواف حج و رکن بودن آن، ابتدا و انتهای وقت طواف حج، وقت شروع طواف حج برای معذورین، طواف عمره و حکم آن، طواف نسا و حکم و ادله وجوب آن و حکم ترک عمدی یا سهوی آن، طواف قدوم و بررسی اقوال مختلف در مورد حکم آن متناسب با نوع حج و زمان ورود شخص به مسجدالحرام و حکم آن در مورد اهل مکه و کسی که بدون احرام وارد مکه شده و تقد ادله وجوب آن، طواف وداع و بررسی حکم کلی آن و حکم آن در مورد اهل مکه و حیاض از نظر قایلین به وجوب آن مطرح می شود. و نیز شروط و واجبات طواف، عبارت از: نیت، طهارت از حدث و خبث، ستر عورت در طواف، شروع طواف از حجرالاسود، چگونگی آن و ختم طواف به حجرالاسود، در سمت چپ بودن خانه کعبه هنگام طواف، داخل نمودن شاذروان و حجر اسماعیل در طواف، حد مطاف و هفت شوط بودن طواف، مطرح شده است. ادله شرطیت یا وجوب یا استحباب هر کدام نیز مورد نقد و بررسی قرار گرفته است. در پایان با توجه به اقتضای رساله، بعضی از احکام طواف چون: ترک عمدی طواف، شک در طواف، قطع طواف، طواف حائض و بعضی از سنن و آداب طواف از قبیل: ادب طواف، استلام در طواف و حکمت و چگونگی آن و ترک استلام هنگام ازدحام مطرح شده است.

کلید واژه: حج - عمره - طواف - رکن - شرط - واجب

فهرست مطالب

۱	مقدمه.....
۳	فصل اول؛ کلیات.....
۴	گفتار اول : مطالعات اولیه پیرامون طواف.....
۴	بیان مسئله تحقیق.....
۵	اهداف تحقیق.....
۶	ضرورت تحقیق.....
۷	پرسش‌های تحقیق، بیان فرضیات(پرسش‌های مطالعاتی).....
۸	پیشینه تحقیق (تاریخچه مطالعاتی).....
۱۰	روش تحقیق (روش مطالعاتی).....
۱۰	محدوده تحقیق (سفره مطالعاتی).....
۱۱	گفتار دوم: تعریف و تاریخ حج و طواف.....
۱۱	تعریف حج.....
۱۲	تعریف طواف.....
۱۶	پیدایش خانه کعبه.....
۱۸	تاریخ طواف.....
۱۹	طواف ملائکه.....
۲۱	طواف پیامبران.....
۲۱	طواف آدم(علیه السلام).....
۲۲	طواف نوح (علیه السلام).....
۲۲	طواف هود (علیه السلام).....
۲۳	طواف در جاهلیت.....
۲۴	دلیل مشروعیت طواف.....
۲۶	فضایل طواف.....
۳۰	در مسجدالحرام طواف افضل است یا نماز؟.....
۳۳	نتیجه بحث.....
۳۴	فصل دوم: انواع طواف.....
۳۵	گفتار اول: تقسیمات طواف.....
۳۷	گفتار دوم: طواف حج و عمره.....
۳۸	ادله وجوب طواف حج.....
۴۲	وقت طواف حج.....

۴۲ تقدیم طواف حج
۴۶ پایان وقت طواف حج
۴۹ نتیجه بحث
۵۰ طواف عمره
۵۱ گفتار سوم: طواف نساء
۵۴ طواف نساء از نظراهل سنت
۵۴ نتیجه بحث
۵۵ گفتار چهارم: طواف قدوم و طواف وداع
۵۵ طواف قدوم
۵۶ ادله قائلین به استحباب طواف قدوم
۵۷ ادله قائلین به وجوب طواف قدوم
۵۸ حکم طواف قدوم مفرد
۶۳ حکم طواف قدوم قارن
۶۸ نتیجه بحث:
۶۹ طواف وداع
۷۱ فصل سوم: شروط و واجبات طواف
۷۲ گفتار اول: شروط طواف
۷۲ تعریف شرط
۷۳ تعریف واجب
۷۳ نیت
۷۹ طهارت از حدث
۸۹ نتیجه بحث
۹۰ طهارت از خبث
۹۴ ستر عورت
۹۹ ختان
۱۰۱ گفتار دوم: واجبات طواف
۱۰۱ شروع طواف از حجرالاسود
۱۰۵ کیفیت ابتداء از حجر
۱۰۸ ختم طواف به حجرالاسود
۱۰۹ خانه کعبه در سمت چپ طواف کننده باشد
۱۱۲ نتیجه بحث

۱۱۳	داخل نمودن حجر اسماعیل و شاذروان در طواف.....
۱۱۶	طواف هفت شو ط باشد.....
۱۲۱	نتیجه بحث.....
۱۲۱	طواف بین خانه کعبه و مقام ابراهیم باشد.....
۱۲۵	طواف در طبقات فوقانی مسجد الحرام.....
۱۲۵	نتیجه بحث.....
۱۲۶	نماز طواف.....
۱۳۵	فصل چهارم: احکام و سنن طواف.....
۱۳۵	گفتار اول: احکام طواف.....
۱۳۵	ترک طواف.....
۱۳۶	کم یا اضافه کردن طواف.....
۱۳۷	قطع طواف.....
۱۳۹	طواف حائض و مستحاضه.....
۱۴۰	شک در طواف.....
۱۴۲	گفتار دوم: سنن و آداب طواف.....
۱۴۲	ادب طواف.....
۱۴۳	استلام.....
۱۴۵	حکمت استلام.....
۱۴۶	چگونگی استلام.....
۱۴۶	تکبیر.....
۱۴۷	استلام نکردن هنگام ازدحام.....
۱۴۸	نتیجه گیری کلی مباحث:.....
۱۵۰	منابع و مصادر.....

مقدمه

الحمد لله الذي جعل العرش مطافا للملائكة الحافين والبيوت المعمور في السماء مثالا له للزائرين وجعل الكعبة في الارض مثالا لهما لطائفين والعاكفين وصلى الله على جميع الانبياء والمرسلين والائمة الهداة المهديين الذين هم خير الحاج والمعتمرين.

حج میثاق میان مخلوق و معبود و از بزرگترین فریضه های الهی است که در بین عبادات دارای شأن و منزلت و جایگاهی عظیم است. حج تجلی عشق و کانون معارف الهی است، اگر چه تمام جنبه های حیات معنوی بشر در یگدیگر تأثیر گذاشته و با هم مرتبط هستند اما در این میان حج از اهمیت و جایگاه ویژه ای برخوردار است. زیرا حج دارای ابعاد سیاسی، اجتماعی، فردی، فرهنگی، عبادی و اعتقادی است. حج از ارکان و مبانی اسلام است و تواند تأثیر زیادی بر زندگی فردی و اجتماعی انسانها داشته باشد. و به فرموده احیاگر حج ابراهیمی (ع) و محمدی (صلی الله علیه و آله و سلم) امام خمینی رضوان الله تعالی علیه: حج بسان قرآن است که همه از آن بهر مند می شوند ولی اندیشمندان و غواصان و درد آشنایان امت اسلامی اگر دل به دریای معارف آن بزنند و از نزدیک شدن و فرو رفتن در احکام و سیاستهای اجتماعی آن ترسند از صدف این دریا گوهرهای هدایت و رشد و حکمت و آزادگی را بیشتر صید خواهند نمود و از زلال حکمت و معرفت آن تا ابد سیراب خواهند شد و رهبر معظم انقلاب اسلامی آیه الله خامنه ای (دام الله ظله العالی) در باره منافع اجتماعی حج می فرمایند: در جنبه اجتماعی، حج در میان همه فرائض اسلامی بی همتاست، زیرا مظهری از قدرت و عزت و اتحاد امت اسلامی است، هیچ فریضه دیگری بدین سان به آحاد مسلمانان درباره مسائل امت اسلامی و جهان اسلام درس عبرت نمی آموزد و آنان را در روحیه و واقعیت به قدرت و عزت و وحدت نزدیک نمی کند تعطیل این بخش از حج، بستن

سرچشمه ای از خیرات به روی مسلمین است که از هیچ رهگذر دیگری نمی توانند بدان دست یابند .

در این رساله با استعانت از خداوند متعال و بررسی منابع فقهی مذاهب مختلف اسلامی و استفاده از نظرات و راهنماییهای اساتید محترم نظرات مختلف مورد بررسی قرار گرفته و بدون تعصب نسبت به مذهبی خاص نظریه صحیح بر گزیده می شود. مطالب این رساله در چهار فصل تدوین شده است .

در فصل اول تعریف طواف ، پیدایش کعبه، تاریخ طواف، طواف ملائکه و پیامبران، دلیل مشروعیت طواف ، فضل طواف و اینکه در مسجدالحرام طواف افضل است یا نماز مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم انواع طواف شامل؛ طواف حج وادله وجوب و وقت آن و طواف عمره و طواف نساء و طواف قدوم و طواف وداع و حکم آنها ونظرات مذاهب مختلف در مورد وجوب یا استحباب یا اباحه آنها بیان شده است.

در فصل سوم، شروط و واجبات طواف از قبیل نیت ، طهارت از حدث و خبث، ستر عورت، ختان، شروع و ختم طواف به حجرالاسود و چگونگی آن، در سمت چپ بودن کعبه هنگام طواف و داخل نمودن حجراسمائیل و شاذروان در طواف و هفت شوط بودن طواف وحد مطاق ذکر شده است و در فصل چهارم، احکام و سنن طواف چون ترک طواف، کم یا اضافه کردن طواف ، قطع طواف، طواف حائض و مستحاضه، شک در طواف و آداب طواف پرداخته شده است.

امید است مورد مقبول حضرت احدیت قرار گیرد؛ انشاءالله تعالی.

فصل اول

کلیات

این فصل از دو گفتار تشکیل شده است در گفتار اول تحت عنوان مطالعه اولیه پیرامون بحث طواف با عناوین بیان مسئله تحقیق: پیشینه تحقیق، پرسشهای تحقیق، اهداف تحقیق، محدوده تحقیق، ضرورت تحقیق و روش تحقیق بحث شده است.

در گفتار دوم، تعریف طواف، پیدایش خانه کعبه، تاریخ طواف، دلیل مشروعیت طواف، و حکم زیارت قبور اولیای الهی بررسی می شود.

گفتار اول

مطالعات اولیه پیرامون طواف

بیان مسئله تحقیق

اگر چه تمام جنبه‌های حیات معنوی بشر در یگدیگر تأثیر گذاشته و با هم مرتبط هستند اما در این میان حج از اهمیت و جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. زیرا حج دارای ابعاد سیاسی، اجتماعی، فردی، فرهنگی، عبادی و اعتقادی است.

حج از ارکان و مبانی اسلام و کعبه اولین مرکز جهانی برای عبادت و محور هدایت جهانیان است. حج می تواند تأثیر زیادی بر زندگی فردی و اجتماعی انسانها داشته باشد.

حج در بعد سیاسی تجلی گاه حکومت والای اسلام و جلوه تام بیزاری از طاغوت است و در بعد فردی واجتماعی سازنده انسان کامل و جامعه سالم است. حج در بعد اعتقادی توحید مجسم، وحی مجسم و معاد مجسم است و ولایت روح حج و متمم آن است.

پس عدم توجه به حج و عدم آگاهی کافی نسبت به احکام آن بشر را از فوائد بیشمار آن بی بهره خواهد ساخت و منجر به کج روی و دوری از حق خواهد شد بنابراین، تلاش این تحقیق بر این امر استوار است که موضوع فوق را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد و بدون تعصب نسبت به مذهبی خاص نظریه حق برگزیده شود. ولی از آنجا که بیان تمام مباحث حج در این رساله میسر نیست موضوع این رساله بررسی احکام طواف از نظر مذاهب خمس می باشد. در این رساله مباحثی چون تاریخ طواف و مشروعیت آن در امم سابقه، ادله مشروعیت و وجوب آن در اسلام و اقسام طواف واجب و مستحب از نظر مذاهب خمس مورد بررسی قرار خواهد گرفت و در مورد مسائل اختلافی از قبیل طواف وداع و قدوم که برخی از فرق آن دو را واجب می دانند و نیز در مورد طواف نساء که فقط از نظر امامیه واجب است، بر اساس ادله صاحبان هر قول، بدون تعصب نسبت به مذهبی خاص نظریه حق برگزیده خواهد شد. در مورد شروط و واجبات و احکام طواف نیز اقوال و ادله و مناقشات در آن به نحوی که بیان شد مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

امید آنکه همه مسلمین با استعانت از نور هدایت الهی در مسیر حقیقت قرار گرفته، در سرتاسر عالم زیر پرچم پر افتخار اسلام متحد و منسجم گردند.

اهداف تحقیق

با توجه به اینکه تنها راه کمال و ترقی انسان، ارتباط و پیوند معنوی با ذات اقدس الهی است و از این رهگذر است که انسان می تواند اوج قله کمال انسانی را فتح کند و به صفات و خصلت های انسانی آراسته گردد و عبادات از جمله حج و طواف، از آن جهت که ارتباط مستقیم انسان با خداوند است، در میان احکام دینی جایگاه ویژه ای داشته و تأثیرات به سزایی در کمال انسان دارد. همانطور که اشاره شد حج از ارکان دین اسلام است و در آینده خواهد آمد که طواف از ارکان حج است لذا با توجه به اهمیت مسئله حج و طواف، با استعانت از خداوند متعال هدف از این تحقیق بررسی اقوال و نظرات مذاهب مختلف اسلامی در مورد طواف و شناخت و انتخاب نظریه

صحیح به منظور دستیابی زائران عزیز حرم امن الهی به احکام صحیح حج می باشد. امید است مورد قبول و عنایت خداوند متعال واقع گردد.

ضرورت تحقیق:

فریضه حج از مهم ترین عبادات دین اسلام است. بر هر مسلمانی واجب است در صورت داشتن شرایط و استطاعت انجام اعمال (حجۃ الاسلام)، حداقل یک بار در عمر خود آن را به جا آورد. اهمیت این فریضه تا حدی است که خداوند تبارک و تعالی در قرآن کریم تارک این فریضه را کافر معرفی می کند.

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ^۱

و مردم را حج و زیارت آن خانه به امر خدا واجب است بر هر کسی که توانایی برای رسیدن به آنجا دارد، و هر که کافر شود (به خود زیان رسانده و) خدا از جهانیان بی نیاز است.

پیامبرگرامی اسلام (صلی الله علیه وآله وسلم) نیز در روایتی حج را رکنی از ارکان اسلام معرفی کرده اند.

بنی الاسلام علی خمس، شهادة لاله الا لله و اقام الصلاة و ايتاء الزكات و الحج و صيام شهر رمضان.^۲

اسلام بر پنج چیز استوار شده است: شهادت به وحدانیت خداوند و برپاداشتن نماز و پرداخت زکات و حج و روزه ماه رمضان.

با آن که عبادات در دین اسلام اختصاص به مکان خاصی ندارد و مسلمانان می توانند نماز،

۱. آل عمران، ۹۷.

۲. نجم الدین ابی القاسم جعفر بن الحسن المحقق الطلی (المتوفی سنة ۶۷۶ هـ)، المعبر فی شرح المختصر، مدرسة الإمام أمير المؤمنين (علیه السلام)، ۱۳۶۴، ج ۲، صفحه ۷۴۶؛ ابی عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم ابن المغیره بن بردزیه البخاری الجعفی، صحیح البخاری، طبعه بالأوقست عن طبعه دار الطباعة العامرة بإستانبول، (۱۴۰۱ هـ - ۱۹۸۱ م) دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع، بیروت - لبنان، کتاب الايسان، باب ۲-۱.

زکات، روزه و... را هر جا انجام دهند؛ اما حج اختصاص به مکان و زمان معینی دارد. از طرفی کثرت مسلمین و گستره آن‌ها در سراسر عالم موجب تحمل مشکلات و مشقت‌های فراوان برای رسیدن به مکه معظمه می‌شود، در شرایطی که معمولاً فقط یک بار در عمر بر هر مسلمانی امکان چنین سفر معنوی بوجود می‌آید و بسیاری از مسلمین تمکن تکرار آن را ندارند، انجام صحیح این فریضه الهی، دقت مضاعفی را می‌طلبد. علمای اسلام در طول قرن‌ها کتب زیادی درباره حج نوشته‌اند و به این کنگره عظیم اسلامی از زوایای عرفانی، فلسفی، کلامی و... پرداخته‌اند. اما آنچه بیش از همه مورد توجه قرار گرفته بررسی احکام و مناسک حج در مباحث فقهی است. چرا که شرط صحت اعمال و مناسک رعایت کامل احکام است. چه بسا خطا در برخی از اعمال موجب بطلان حج و لزوم تکرار آن شود. در بین تمام اعمال و مناسک این عبادت عظیم، تنها رکنی که همه فرق مسلمین بر رکنیت آن اجماع دارند، طواف است. علاوه بر آن شعار مراسم حج و اهم اعمال حج و عمره طواف است. سایر اعمال حج نیز با طواف آغاز و پایان می‌یابند.

در کتب فقهی به طواف به عنوان کتاب و یا بحث مستقلی پرداخته نشده است و در ذیل کتاب حج و به عنوان یکی از مناسک هر جا که لازم بوده اشاره و بحث شده است. لذا پژوهش درباره طواف به عنوان مسئله‌ای مستقل می‌تواند نکات تازه‌ای درباره احکام و شرایط طواف و اختلافات و مشترکات فرق مختلف فقهی را روشن سازد. چه اینکه در رساله‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی نیز این نگاه سابقه ندارد. از طرفی با توجه به وسعت مباحث و دامنه فروع موجود در کتب فقهی، تحقیق و بررسی همه مسائل حج در یک رساله میسر نیست. لذا با توجه به این محدودیت‌ها و امکانات با استمداد از خداوند متعال، و راه‌نمایی و کمک اساتید محترم، موضوع این پایان‌نامه بررسی طواف از دیدگاه فقه مذهب جعفری و مذاهب اربعه می‌باشد. امیدوارم با تحقیق جامع و با دقت نظر در فروع فقهی و بدون تعصب، نظریات مذاهب مختلف اسلامی و ادله و ردیات در این خصوص را مورد موازنه قرار داده، نظریه حق را برگزینم.

پرسش‌های تحقیق، بیان فرضیات (پرسش‌های مطالعاتی)

با توجه به اهمیت موضوع و اهتمام شارع به آن و جهانی بودن حج برخی از سوالاتی که ممکن

است مطرح شود عبارتند از:

۱. موارد مشترک احکام طواف در فقه امامیه و اهل سنت چیست؟
۲. وجوه افتراق احکام طواف در فقه امامیه و اهل سنت چیست؟
۳. ادله هر یک از فرق پیرامون قول خود در خصوص احکام طواف چیست؟
۴. دیدگاه برتر از نظر محقق کدام است و دلایل انتخاب این دیدگاه به عنوان دیدگاه برتر چیست؟

پیشینه تحقیق (تاریخچه مطالعاتی)

بحث از طواف جدا از بحث حج نیست. زیرا طواف از افعال و ارکان حج است و هرگاه از حج بحث شود از طواف نیز بحث می‌شود. در رابطه با موضوع این تحقیق یعنی بررسی تطبیقی طواف تا آنجا که به دانشگاه هاودانشکده ها و سایت های مختلف مراجعه شد رساله ای که به این موضوع پرداخته شده باشد یافت نشد. بحث طواف در کتب فقهی، تاریخی، وروایی از حیث مختلفی مطرح شده که به بعضی از این کتابها اشاره می‌گردد.

۱. فقه الرضا: کتابی است که منسوب به امام رضا(علیه السلام) است.
۲. الهدایة بالخیر؛ شیخ صدوق
۳. المقنعه؛ شیخ مفید
۴. الجمل والعمل؛ سید مرتضی(علم الهدی)
۵. الکافی فی الفقه؛ ابی الصلاح عبدالله الحلبي
۶. الميسوط، الخلاف، الجمل والعقود، النهایة؛ شیخ طوسی. متقن ترین آنها نهایه است که در فقه و فتوی مورد اعتماد است.
۷. المهذب؛ قاضی عبدالعزیز بن البراج الطرابلسی
۸. الوسيله الی نیل الفضیله؛ ابن حمزه
۹. غنیه النزوع الی علمی الاصول والفروع؛ ابن زهره الحلبي
۱۰. الشرايع فی مسائل الحلال والحرام؛ محقق حلی
۱۱. تبصرة المتعلمین، ارشاد الاذهان، تلخیص المرام، تذکرة الفقهاء؛ علامه حلی

۱۲. اللعة الدمشقيه؛ شهيد اول
۱۳. المحرر في الفقه؛ ابن فهد الحلبي
۱۴. جامع المقاصد؛ للمحقق الكركي
۱۵. كشف اللتام؛ فاضل هندي
۱۶. الحدائق الناضرة؛ شيخ يوسف بحراني
۱۷. مستند الشيعة؛ محقق نراقي
۱۸. جواهر الكلام في شرح شرايع الاسلام؛ علامه شيخ محمد حسن النجفي
۱۹. در كتب متأخرين نيز مثل المعتمد مرحوم خويي، والحج محقق داماد و....
- مسأله حج و طواف در كتب فقهي عامه نيز ذكر شده كه به مواردی از آنها اشاره می‌گردد.
۱. النهاية في غريب الحديث، ابن الأثير.
 ۲. بداية المجتهد ونهاية المقتصد، ابن رشد.
 ۳. البداية والنهاية، ابن كثير الدمشقي.
 ۴. المجموع شرح المهذب، ابن شرف النووي .
 ۵. المحلي، ابن حزم.
 ۶. روضة الطالبين، ابن شرف النووي الدمشقي.
 ۷. الميسوط، الشمس الدين السرخسي.
 ۸. كشاف القناع، ابن يونس البهوتي.
 ۹. شفاء السقام، السبكي الخزرجي.
 ۱۰. الشرح الكبير علي متن المقنع، ابن قدامة.
 ۱۱. حاشية الدسوقي، الدسوقي.
 ۱۲. تهذيب التهذيب، بن حجر العسقلاني.
 ۱۳. المهذب، ابن البراج الطرابلسي.
 ۱۴. فتاوي اللجنة الدائمة للبحوث العلمية والآفتاء، العزيز بن عبدالله بن باز.
 ۱۵. الانصاف في معرفة الراجح من الخلاف، المرادوي.

۱۶. بدائع الصنائع، ابن مسعود الکاسانی.

۱۷. الجوهر النقی، ابن الترمذانی.

روش تحقیق (روش مطالعاتی)

روش تحقیق در این پایان نامه به شیوه توصیفی - تحلیلی می باشد که با مراجعه به کتابخانه ها و مطالعه کتب، نشریات و مقالات صورت می گیرد و با توجه به اینکه در زمینه علوم اسلامی نرم افزارهایی چون معجم فقهی و المكتبة اهل البيت و المكتبة الشاملة در دسترس می باشد دسترسی به کتابهای مذاهب مختلف فقهی آسان تر است.

محدوده تحقیق (سفره مطالعاتی)

بحث طواف در کتب فقهی علمای مذاهب مختلف در باب حج مطرح شده است. البته طواف علاوه بر اینکه از ارکان حج و عمره است می تواند به عنوان عبادتی مستقل و مستحبی مطرح شود و مورد بررسی قرارگیرد، طواف از نظر تاریخی در ادیان مختلف و در جاهلیت نیز قابل بحث و بررسی است اما از آنجا که بیشترین کاربرد این بحث در باب حج است، موضوع مذکور از دیدگاه فقهی مورد بررسی قرار می گیرد.

گفتار دوم

تعریف و تاریخ حج و طواف

تعریف حج

حج در لغت به معنای قصد^۱ و در اصطلاح زیارت کعبه معظمه و انجام مناسک مخصوصه مطابق شرع است. حج بر کسی که استطاعت انجام آن را داشته باشد یکبار در عمر واجب می شود همانطور که خداوند متعال در قرآن می فرماید :

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا^۲

۱. أبی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الإفریقی المصری، لسان العرب، نشر أدب الحوزة محرم (۱۴۰۵ هـ ۱۳۶۳) قم، ج ۹، ص ۲۲۵.

۲. آل عمران / ۹۷.

و مردم را حج و زیارت آن خانه به امر خدا واجب است.

و امام صادق (ع) در مورد قول خداوند: **وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ**^۱ (همه اعمال حج و عمره را برای خدا به پایان رسانید) فرمود: حج و عمره واجب هستند.^۲

تعریف طواف

تعریف لغوی: طواف، اسم مصدر از طاف یطوف، طوفاً و طوفانا است. مطاف مکان طواف است و جمع آن اطواف است. در لسان العرب گفته شده:
اطاف: ای استدار و جاء من نواحیه.
طواف کرد یعنی؛ دور زد و از اطراف آن آمد

طاف بالشیء: ای استدار به. طواف؛ دوران.^۳

به چیزی طواف کرد یعنی: به دور آن چرخید. طواف = دور زدن

طواف در قرآن در موارد زیادی به کار رفته که همگی به همین مضمون است. قول خداوند متعال در آیات زیر مؤید این معنی است؛

۱. بقره/۱۹۶.

۲. محمد بن الحسن الحر العاملی، وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، عتی بتصحیحہ و تحقیقہ و تزییلہ الفاضل المحقق الشیخ عبد الرحیم الربانی الشیرازی، [بی تا] دار احیاء التراث العربی بیروت، ج ۱۱، ص ۷، ح ۱.

۳. أبی الفضل جمال الدین محمد بن مکرم ابن منظور الإفريقي المصری، لسان العرب، پیشین، ج ۹، ص ۲۲۵؛ محمد رواس قلعتجی (باحث فی موسوعة الفقه الاسلامی جامعة الملك سعود بالریاض)، حامد صادق قیبی (مدرس المعاجم والمصطلحات فی جامعة البترول والمعادن بالظهران)، معجم لغة الفقهاء (عربی - إنکلیزی مع کشاف إنکلیزی - عربی بالمصطلحات الواردة فی المعجم)، دارالفنای للطباعة والنشر والتوزیع، الطبعة الثانية: ۱۴۰۸ هـ - ۱۹۸۸ م، بیروت، ص ۲۹۳.